

Maria J. Zajączkowska

Rodzicielski plan wychowawczy –

nowy standard komunikowania się rodziców po rozwodzie (w)

KOMUNIKACJA WOBEC WYZWAŃ WSPÓŁCZESNOŚCI

pod redakcją Mirosławy Wawrzak-Chodaczek, Iwony Jagoszewskiej

Wydawnictwo Adam Marszałek Toruń 2011

PARENTAL COOPERATION PLAN

new standard of communication after parental divorce

Streszczenie

Mediacja jako proces alternatywny dla sądowego szczególnie nadaje się do rozwiązywania konfliktów rodzinnych. Najczęściej w sprawach rodzinnych mają miejsce "mediacje rozwodowe" (divorce mediation). Złożoność konfliktu w sytuacji rozwodu, brak umiejętności rozwiązywania sporów, poczucie zagubienia utrudniają prowadzenie sensownych rozmów. W mediacjach rodzinnych należy się spodziewać trudności i zakłóceń, z którymi mediator będzie musiał sobie poradzić przy pomocy swoich umiejętności i doświadczenia. Jego obowiązkiem jest stworzenie i utrzymanie pomiędzy rodzicami konstruktywnego dialogu, aby podtrzymać ich współpracę przy wychowywaniu dzieci. Pomaga w tym wspólna rodziców i mediatora dyskusja nad Planem Rodzicielskim.

Summary

Mediation, as an alternative process to the judicial one, is especially needed when it comes to solving family problems. Divorce mediation is the most common kind of mediation in family affairs. Complexity of the problem in divorce, lack of problem solving skills, feeling of loss make the negotiations difficult to carry. In family mediations difficulties are most likely to occur. That is why a mediator needs to overcome the difficulties with the use of his/her experience. One of mediator's responsibilities is to create understanding between parents to help them cooperate when discussing a parental plan.

Zamiast wstępu

Po rozwodzie ważna jest komunikacja między rodzicami, wspólne ustalanie zasad sprawowania opieki nad dzieckiem, dotrzymanie przyjętych umów i zobowiązań..¹

¹ [WWW.swiat-zdrowia.pl/strefa_ekspercka/172/DZIECKO PRZECHODZI PRZEZ ROZWÓD](http://WWW.swiat-zdrowia.pl/strefa_ekspercka/172/DZIECKO_PRZECHODZI_PRZEZ_ROZWOD) – wywiad Renaty Mazurowskiej z psycholog, terapeutą rodzinną, mediatorką, Magdaleną Godlewską opublikowany 2009-06-17

1. ROLA MEDIACJI W KONFLIKCIE RODZINNYM

Mediacja jako sztuka rozwiązywania konfliktów znakomicie nadaje się do rozwiązywania różnorodnych konfliktów rodzinnych. Mediacja – (łac. *mediare* – być w środku) jest miękkim procesem, w którym – oprócz stron procesu – pojawia się trzecia osoba, pomagająca w dojściu do porozumienia².

Mediator to osoba lub grupa osób, która identyfikuje różnice dzielące skonfliktowanych, ustala ich przyczyny, podpowiada interpretację wzajemnych interesów, strukturyzuje zachodzące między stronami interakcje, namawia, perswaduje i nakłania do zawarcia obustronnie korzystnego porozumienia³. Mediator jako osoba jest niezaangażowany bezpośrednio w spór, bezstronny, biegły w warsztacie kierowania konfliktem, lecz nie ingerujący w sam przedmiot sporu. To strony mają podjąć wzajemne zobowiązania i być odpowiedzialne za ich dotrzymanie⁴.

Najczęściej w sprawach rodzinnych przy pomocy mediacji rozwiązuje się konflikty związane z rozwodem, szczególnie obejmujące spory o dzieci. Otrzymały one nawet odrębną nazwę - "mediacje rozwodowe" (*divorce mediation*). Po podjęciu decyzji o definitywnym rozwiązaniu małżeństwa, (przed, w trakcie lub po rozwodzie) dotychczasowi partnerzy zwykle muszą jeszcze zasiąść do negocjacji wielu problemów, m.in. związanych z podjęciem ostatecznej decyzji dotyczącej samej istoty rozwodu (w sytuacji braku zgody obu stron), z ustaleniem zasad opieki nad dzieckiem i przyjęciem szczegółowych rozwiązań, jak odwiedziny, wakacje dziecka, świadczeń alimentacyjnych, materialnych itp.; czy rozstrzygnięciem spraw finansowych i własnościowych lub wreszcie wszystkich innych spraw, które wymagają wspólnych rozwiązań.⁵

W aspekcie społecznym pomyślnie zakończenie całego procesu rozwodowego oznacza reorganizację, czasem redefinicję rodziny, a jeśli są dzieci, każdy z byłych małżonków musi ustalić swoje z nimi kontakty. Warto zauważyć, iż jest

² S. Chełpa, T. Witkowski, *Psychologia konfliktów*, Oficyna Wydawnicza Unus, Wrocław 1999, s.207-230

³ tamże, s. 208

⁴ Skarb mediatora. Wybór tekstów, Fundacja „Partners” Polska, Warszawa 2006, s.23

⁵ por. Przybyła –Basista H., *Proces mediacji rodzinnych - od teorii do praktyki*, „Mediator” 2000, nr 21

to trudne, ponieważ nie ma modeli ról ani zasad społecznych regulujących zachowania osoby rozwiedzionej w stosunku do np. rodziny pochodzenia, czy przyjaciół i sąsiadów⁶.

Konflikt rodzinny różni się od innych konfliktów charakterem relacji osób w nim uczestniczących: bliskich, naładowanych emocjami, długotrwałych, także po rozpadzie (w przypadku istnienia dzieci). Osoby będące ze sobą dłuższy czas w bliskich związkach intymnych mają kłopoty z funkcjonowaniem zadaniowym i koncentracją na rozwiązaniu sporu, bo pojawiają u nich się liczne przeszkody komunikacyjne pod postacią uproszczonego i tendencyjnego spostrzegania partnera, którym towarzyszą często silne emocje. Przeszkadzają one w skupieniu się na rzeczowej rozmowie nawet w przypadku pozytywnej motywacji stron do rozwiązania konfliktu⁷.

Kryzys burzący rodzinę godzi w podstawowe wartości moralne, religijne, obyczajowe i przekonania jej członków, w poczucie własnej wartości; grozi utratą twarzy, zmianami ekonomicznymi. Każde z partnerów głęboko przeżywa swoje trudności: poczucie winy, wątpliwości, złość czy żal, poczucie straty, poniżenie, lęk. Znajomość czułych punktów partnera pozwala na celne uderzenia i ranienie drugiej strony bez wiary w wyjście z pułapki wzajemnych pretensji. Wielowymiarowość konfliktu w sytuacji rozwodu, brak wiedzy z zakresu alternatywnych sposobów rozwiązywania sporów, poczucie zagubienia utrudniają prowadzenie konstruktywnych rozmów. W tej sytuacji strony samodzielnie (często nieporadnie i z dużymi kosztami emocjonalnymi) lub przy pomocy specjalistów (adwokatów, terapeutów, rzadko mediatorów) starają się mniej lub bardziej skutecznie o pomyślne załatwienie tych kwestii, często jeszcze przed rozpoczęciem procesu sądowego⁸. Do mediatora najchętniej zwracają się rodziny, dla których dobrowolne dojście do porozumienia jest dobrą alternatywą wobec konfrontacyjnego postępowania poza- i sądowego. Z doświadczenia wynika, że większe szanse na mediację są wówczas, gdy kobieta jest bardziej wykształcona, bo też to ona najczęściej inicjuje mediację rozwodową

Jest to ważna i cenna decyzja, bo w przypadku rodziny wygrana w sądzie jednej strony oznacza najczęściej przegraną dla pozostałych jej członków (w tym

⁶Rydzewski P. Modele i typologie procesu rozwodowego, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny”, 1991, nr 1

⁷Przybyła –Basista H., dz. cyt.

⁸Gójska Agata, Violetta Huryn, Mediacja w rozwiązywaniu konfliktów rodzinnych, Wydawnictwo C.H.Beck, Warszawa 2007, s.62, 64, 65

dzieci), a często przegrani są wszyscy uczestnicy dramatu. Spór sądowy z zasady nie pozwala na zachowanie równowagi pomiędzy stronami, dzieląc ich na wygranych i przegranych, co oznacza dalszy ciąg trudnych sytuacji dla rodziny, nawet po jej rozpadzie. Budzą się wówczas po obu stronach dodatkowe negatywne emocje: żal, poczucie krzywdy, złość, bezradność, chęć zemsty, niespektowania wyroku sądu etc.

Mediacja natomiast dba o równowagę stron, o dobrowolne wypracowywanie porozumienia, za które uczestnicy biorą odpowiedzialność. W mediacji idzie o rozwiązanie konkretnego problemu bez wchodzenia w jego przyczyny, dlatego mediacja rodzinna jest tańsza, oszczędniejsza czasowo i mniej obciążająca emocjonalnie aniżeli np. psychoterapia⁹. Należy ona do sposobów rozwiązywania tych sporów, w których emocje, czasem zaś uprzedzenia, brak właściwego przygotowania czy odporności na stres mogą ograniczać lub wręcz uniemożliwiać prowadzenie dialogu skonfliktowanym stronom i gdzie jest potrzebna interwencja trzeciej osoby, którą powinien być specjalista od rozwiązywania sytuacji konfliktowych. W mediacjach rodzinnych należy się spodziewać trudności i zakłóceń, z którymi mediator będzie musiał sobie poradzić przy pomocy swoich umiejętności i doświadczenia. Leżące u podstaw kryzysu utrwalone schematy interakcji między członkami rodziny (wyrażające się w trudnościach komunikacyjnych, w podejmowaniu decyzji, w rozwiązywaniu konfliktów) znajdują swój wyraz także w mediacji¹⁰.

Charakterystyczne dla mediacji rodzinnych jest to, że mediator wkracza w spór na długo po tym, jak konflikt zdążył się rozwinąć, a strony zająć nieprzejednane stanowiska, mimo zgłaszanej chęci porozumienia, (basista). Z punktu widzenia osób uczestniczących w konfliktach małżeńskich i rodzinnych, pożądanym zakończeniem konfliktu byłaby poprawa ich relacji. Jednak jest ona możliwa wówczas, gdy skłócone strony wykazują się otwartością i szczerością w komunikowaniu swoich uczuć i potrzeb, tworząc klimat zrozumienia i zaufania, co bywa zazwyczaj trudne, a czasem niemożliwe¹¹.

⁹ K. Bargiel-Matusiewicz, *Negocjacje i mediacje*, Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 2007, s. 92

¹⁰ Gójska Agata, Violetta Huryn, dz.cyt., s. 63

¹¹ Zajczkowska M. J., *Rola mediacji wśród sposobów rozwiązywania konfliktów małżeńskich i rodzinnych (w) KOCHA SIĘ RAZ? Miłość w relacjach partnerskich i rodzinnych*. Redakcja naukowa Wojciech Muszyński, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2009, s.362

Biorąc pod uwagę szczególną rolę komunikacyjną mediatora w relacji konfliktowej dwóch osób i jego skomplikowany warsztat pracy, mediację można określić jako misję polegającą na pośredniczeniu osób trzecich w określonych sytuacjach, gdy strony nie mogą osiągnąć wzajemnie akceptowanego porozumienia, a mediator pełni rolę ambasadora każdej ze stron po drugiej stronie. Podstawowym obowiązkiem mediatora jest stworzenie i utrzymanie pomiędzy sobą oraz stronami atmosfery umożliwiającej konstruktywny dialog. Tak tworzy się komunikacja triadkowa¹².

Jednakże badania pozbawiają naiwnego postrzegania komunikacji jako panaceum na poprawienie sytuacji konfliktowej¹³. Postrzegać ją raczej należy jako neutralne narzędzie, które może pomóc w rozwiązaniu konfliktu gdzie efektem będzie osiągnięcie porozumienia. Bo najlepsza nawet komunikacja nie może zmienić istniejącego stanu faktycznego. W przypadku trudno rozwiązywalnych konfliktów (a do takich często należą rodzinne) profesjonalny mediator rezygnuje z nierealnego celu rozwiązania sytuacji i skupia się na procesie, na konstruktywnym sposobie prowadzenia mediacji, udziela stronom informacji o postępach w budowaniu zaufania (lepsze zrozumienie własnych potrzeb), skupia się na dokonaniach i lepszych rezultatach innych negocjatorów, orientując strony na efekty działania i uświadamiając je, że sukces nie tyle zależy od cech osobowości czy talentów, lecz od wysiłków włożonych w rozwijanie sposobów radzenia sobie z konfliktem¹⁴.

2. TECHNIKI WERBALNE MEDIATORA

Podstawowym zadaniem mediatora jest nauczenie stron porozumiewania się językiem rozładowującym konflikt. Powinien pod tym względem być sam wzorem dla stron, może także stosować różne techniki interwencyjne mające na celu zmianę sposobu wypowiedzania się stron, może także przerwać komunikację . W procesie mediacyjnym mogą pojawić się formy języka stosowane przez uczestników sporu,

¹² por. M. J. Zajączkowska, Mediacja jako forma komunikowania się w konflikcie, [w:] Komunikacja społeczna w świecie realnym, pod redakcją M. Baryluk i M. Wawrzak-Chodaczek, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2008, s.103-116

¹³ R.M. Krauss, E. Morsella, Konflikt a komunikacja , (w) Rozwiązywanie konfliktów, Pod redakcją Mortona Deutscha, Petera T. Colemana, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2005, s.142

¹⁴T.Y.Katz,C.J.Block, Proces lub wynik. Orientacja na cel w sytuacjach konfliktowych, (w) Rozwiązywanie konfliktów, dz. cyt., s. 283

prowadzące do jego eskalacji. Mediator interweniuje wówczas poprzez zadawanie pytań w celu skorygowania ich sposobu komunikowania się. Są one głównym narzędziem pracy mediatora, bo oddają inicjatywę uczestnikom mediacji. W obrębie pytań pojawiają się treści podawane przez strony, co pozwala mediatorowi i negocjatorom zobaczyć problem w różnych wymiarach i na różne sposoby.

Pytania pełnią również rolę motywacyjną, zachęcając do refleksji i przyjęcia odpowiedzialności za rozwiązanie konfliktu¹⁵. W zaburzonej negatywnymi emocjami komunikacji pojawiają się bariery, które mediator w rozmowie ze stronami powinien ominąć lub zlikwidować, ewentualnie przekształcić w pomosty komunikacyjne. Najczęściej w konfliktach rodzinnych pojawiają się cztery typowe zakłócenia komunikacyjne:

- obwinianie oponenta, co mediator może wykorzystać jako formę obawy bądź troski (*czy możesz powiedzieć nam, czego się obawiasz?*)
- negatywne opisy oponenta, które mediator stara się przenieść na istotę sporu (*co ten problem oznacza dla ciebie?*)
- żądanie spełnienia wymagań jednej strony przez drugą, które mediator formułuje w postaci interesu (*jaki jest twój interes w tej sprawie?*)
- stosowanie przez jedną ze stron uogólnień i stwierdzeń absolutnych wobec drugiej, gdzie mediator poszukuje wyjątku pozwalającego przejść do pozytywów (*czy zdarzyło się kiedyś inaczej?*)¹⁶

Skuteczność pracy mediatora opiera się także na technikach, które w konflikcie rodzinnym szczególnie mu pomagają. I tak

Wstępne neutralizowanie konfliktu i normalizowanie pozwalają się stronom uspokoić i wzbudzić nadzieję rozwiązania problemu, a także przygotować je na różne ewentualności (*na dzisiejszym spotkaniu będą państwo mogli przyjrzeć się temu, jak każde z was chce realizować się jako rodzic, ale również, czego potrzebuje od drugiego z was, aby to było możliwe. Na początku wiele osób mówi, że się to na pewno nie uda*). Powtórzenie, parafraza i dowartościowanie pokazują stronom, że są słuchane uważnie i ze zrozumieniem, dają także możliwość wysłuchania i zrozumienia oponenta (*bardzo doceniam pracę, którą każde z was włożyło w przygotowanie tego projektu*). Uwspólnianie pomaga stronom zobaczyć, że ich

¹⁵Gójska Agata, Violetta Huryn, dz.cyt., s.164-174

¹⁶Nordhelle G., Mediacja. Sztuka rozwiązywania konfliktów, Fundacja Inicjatyw Społecznie Odpowiedzialnych, Gdańsk 2010, s.153

potrzeby są ważne, podobne, czasem identyczne i że nie zawsze się wykluczają (*widzę, że dla obojga państwa kształtowanie charakteru syna to sprawa główna, a jego dobro jest najważniejsze*) Odzwierciedlając uczucia stron, mediator daje do zrozumienia, że traktuje z szacunkiem ich emocje (*czy dobrze rozumiem, że poczuł się pan dotknięty, gdy...*).

Podsumowanie i przeformułowanie pozwalają mediatorowi na uporządkowanie usłyszanych treści, wydobyć zasadnicze kwestie, sprawdzać, czy wszystko zostało zrozumiane (*mój były mąż nie potrafi zapewnić dzieciom właściwej opieki ☹ chciałaby pani, abyście wspólnie zastanowili się, jak powinna wyglądać opieka nad dziećmi, w czasie, gdy przebywają z tatą*).

Znajomość i umiejętność stosowania odpowiednich technik komunikacji ułatwia prowadzenie spokojnej rozmowy na tematy pożądane bez nadmiernego ujawniania przeżywanych emocji przez strony.

3. KIEROWANIE UWAGI NA DZIECKO –STRATEGIE MEDIATORA

Większość rozmów, które mediator prowadzi z rodzicami na temat dzieci, odbywa się pod ich nieobecność. Mediacje pomiędzy rodzicami polegają na tym, by podtrzymać ich współpracę przy wychowywaniu dzieci, mimo że związek ich już nie istnieje. Mediator musi spowodować, by strony zapomniały o pretensjach partnerskich i skupiły się na poprawieniu lub nawiązaniu współpracy. Wśród najczęściej stosowanych w mediacjach strategii kierowania uwagi na dziecko daje się wyróżnić trzy:

1. Oddzielenie roli partnera od roli rodzica

Zadaniem mediatora jest wyraźne oddzielenie roli partnera od roli rodzica. Ale strony pozostające w konflikcie mają te role pomieszane, a historia ich związku może być pełna negatywnych i bolesnych uczuć, co utrudnia wspólne działanie w kwestii opieki nad dzieckiem. Tak długo, jak konflikt między stronami będzie się nakładał na sprawowanie opieki nad dzieckiem, komunikacja będzie zaburzona, a szanse na osiągnięcie porozumienia niewielkie. Realizowanie tego zadania odbywa się poprzez zastosowanie właściwych technik, między innymi rozmów zorientowanych na przyszłość, wyrażania życzeń i wątpliwości, traktowania się wzajemnie stron jako konsultantów.

2. Pomoc rodzicom w skoncentrowaniu się na potrzebach dziecka

Podstawowym zadaniem mediatora w walce rodziców ze sobą jest uświadomienie im potrzeb dziecka, aby o nich nie zapominali w trakcie mediacji. Ułatwia to zadanie miłość rodziców do dziecka oraz kierowanie ich uwagi na nie poprzez pytania dotyczące dziecka, mające na celu przerwanie kłótni stron, wizualizowanie dziecka w celu spojrzenia na problem z jego perspektywy czy hipotezy na temat dziecka w szczególnie wrażliwych kwestiach.

3. Pełnienie roli pedagoga

Proces mediacyjny z udziałem biernym bądź czynnym dzieci wymaga od mediatora odgrywania roli pedagoga. a zatem posiadania wiedzy z zakresu psychologii rozwojowej i pedagogiki. Mediator powinien poruszyć z rodzicami wiele tematów i zmusić ich do refleksji, musi poinformować rodziców, że główną przyczyną dolegliwości psychicznych dzieci z rodzin rozbitych jest nieumiejętność współpracy rodziców. Do najczęstszych problemów, koniecznych do ustalenia między rodzicami należą między innymi: przekonanie dziecka, że zostało odrzucone przez jednego z rodziców i zapewnienie mu poczucia bezpieczeństwa, branie przez dziecko odpowiedzialności na siebie za rozpad związku rodziców z powodu egocentrycznego pojmowania świata u małego dziecka, nowy partner rodziców jako dodatkowy ciężar dla dziecka i niebezpieczeństwa związane ze zmianą środowiska¹⁷. Dla rodziców, którzy nie radzą sobie z wszystkimi problemami, mediator staje się rzecznikiem dziecka. Największym wyzwaniem dla rodziców, którzy zakończyli swój związek, jest umiejętność wysłuchania dzieci, zapewnienie im szacunku i wsparcia.

4. PLAN RODZICIELSKI

W uporządkowaniu problemów do dyskusji rodziców na temat postępowania z dzieckiem (lub dziećmi) stanowi konstrukcja, zwana Planem Wychowawczym Opiekuńczym lub Rodzicielskim, tworzącym arenę dialogu. Przedstawiony poniżej zestaw punktów jest wersją uproszczoną planu rodzicielskiego, wg wzoru polskiego Ministerstwa Sprawiedliwości. Prezentuje w zasadzie wyczerpujący zestaw podstawowych zagadnień związanych z wychowywaniem dziecka.¹⁸ Rzeczowo

¹⁷ Nordhelle G., Mediacja. Sztuka rozwiązywania konfliktów, Fundacja Inicjatyw Społecznie Odpowiedzialnych, Gdańsk 2010, s.300-312

¹⁸ Mediacja w sprawach rodzinnych. Stan prawny na 1 lipca 2009 r., dr Agata Gójska, Oficyna Wydawnicza Ministerstwa Sprawiedliwości, Warszawa 2009, s.15

sformułowane zagadnienia, obejmujące w zasadzie całość życia dziecka, zmuszają matkę i ojca do skupienia się na konkretach, a nie na wzajemnych pretensjach, na własnych możliwościach i potrzebach dziecka, z uwzględnieniem również możliwości drugiego z rodziców, w czym pomagają im techniki stosowane przez mediatora.

Jak wiadomo jednak, „diabeł siedzi w szczegółach”. Otóż na każdą z podanych kwestii rodzice mogą mieć odmienne zdanie, inną wizję. I mimo uszczegółowienia PLANU (a może ze względu na ten fakt) samodzielne dojście do porozumienia ojca i matki może okazać się w praktyce niemożliwe. Aby spokojnie przedyskutować wszystkie punkty opieki, rodzice muszą koniecznie spełnić trzy warunki: mieć na uwadze dobro dziecka, a nie swoje racje, wykazywać chęć komunikacji bez deprecjonowania drugiej strony i dać gwarancję uczciwego dotrzymania uzgodnień. Szczególnie warunek właściwej komunikacji może w praktyce okazać się najtrudniejszy do spełnienia między byłymi partnerami, „zanurzonymi” w konflikcie. I tu niezbędną trzecią osobą w dialogu, tworzącą komunikacyjny trylog trzech osób, stanowić może mediator.

Plan Rodzicielski –zawartość

(przykładowe zagadnienia, wersja uproszczona)

1. Miejsce zamieszkania dziecka i kontakty z drugim rodzicem

- Zasady spotkań z drugim rodzicem (harmonogram, zasady podczas spotkań, przejazdy między domami rodziców, sposób zmian wizyt, co dziecko zabiera ze sobą na spotkania, pomoc dziecku w obowiązkach podczas spotkań, np. prace domowe)
- Harmonogram w roku szkolnym, w trakcie wakacji, zasady spędzania świąt i innych dni szczególnych
- Komunikacja z rodzicami poza terminami spotkań (telefon, Internet, etc.

2. Kontakty dziecka z innymi osobami

- Zasady spotkań dziecka z dalszą rodziną i innymi ważnymi dla dziecka osobami,

- Obecność nowych partnerów rodziców w życiu dziecka

3. Udział rodziców w istotnych decyzjach dotyczących dziecka

- Szkoła (sposób wyboru, wymiana informacji dotyczących wyników szkolnych dziecka, udział w imprezach szkolnych)
- Zajęcia pozalekcyjne (priorytety w wyborze, dowożenie dziecka)
- Inne

4. Zasady wychowawcze

- Zasady wspólne i różne w obu domach (np. rytm dnia, korzystanie z komputera, TV, dieta, etc.), tradycje, zwyczaje i obyczaje religijne lub kulturowe dziecka
- Zakres samodzielności dziecka w podejmowaniu decyzji jego dotyczących

5. Partycypacja rodziców w kosztach utrzymania dziecka

- Kalkulacja potrzeb dziecka, oszacowanie wydatków, sposób partycypowania ze strony obojga rodziców (wydatki bieżące i szczególne, autonomia dziecka w gospodarowaniu własnymi pieniędzmi)

6. Opieka zdrowotna

Zasady odpowiedzialności za zdrowie dziecka (rutynowe badania, szczepienia, specjalne potrzeby, zasady podawania leków i leczenia w warunkach domowych. wymiana informacji w ty, zakresie)

Literatura:

Balawejder K., *Komunikacja, Strategie zachowań w konflikcie między partnerami* bibliskiego związku interpersonalnego, „Czasopismo Psychologiczne” 1997, Nr 1

Bargiel-Matusiewicz K., *Negocjacje i mediacje*, Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa 2007,

Chełpa S., Witkowski T., *Psychologia konfliktów*, Oficyna Wydawnicza Unus, Wrocław 1999

Gójska Agata, Violetta Huryn, *Mediacja w rozwiązywaniu konfliktów rodzinnych*, Wydawnictwo C.H.Beck, Warszawa 2007

Kressel K., *Mediacje*, [w:] *Rozwiązywanie konfliktów*, pod redakcją M. Deutscha, P. T. Colemana, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2005

Mediacja w sprawach rodzinnych . Stan prawny na 1 lipca 2009 r., dr Agata Gójska, Oficyna Wydawnicza Ministerstwa Sprawiedliwości, Warszawa 2009

Nordhelle G., *Mediacja. Sztuka rozwiązywania konfliktów*, Fundacja Inicjatyw Społecznie Odpowiedzialnych, Gdańsk 2010

Przybyła –Basista H., *Proces mediacji rodzinnych - od teorii do praktyki*, „Mediator” 2000, nr 21

Rydzewski P. *Modele i typologie procesu rozwodowego*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny”, 1991, nr 1

Skarb mediatora. Wybór tekstów, Fundacja „Partners” Polska, Warszawa 2006

Tański M., Boch R., *Tata na zawsze. Poradnik dla ojców po rozstaniu*, Fundacja „Partners” Polska, Warszawa 2006

Zajączkowska M. J., *Mediacja jako forma komunikowania się w konflikcie*, [w:] *Komunikacja społeczna w świecie realnym*, pod redakcją M. Baryluk i M. Wawrzak-Chodaczek, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2008

Zajączkowska M. J., *Rola mediacji wśród sposobów rozwiązywania konfliktów małżeńskich i rodzinnych (w) KOCHA SIĘ RAZ? Miłość w relacjach partnerskich i rodzinnych*. Redakcja naukowa Wojciech Muszyński, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2009

